

LES CARTES DE PROFESSIÓ MONÀSTICA ALS CONVENTS I MONESTIRS DE GIRONA¹

M. ESPERANÇA CORREU PERALES

Grup de Recerca en Estudis Culturals. Universitat de Girona

Resum

Les comunitats religioses de Girona han variat al llarg dels segles però encara avui tenen una cosa en comú: totes celebren la professió dels integrants de la seva comunitat després d'un període d'aprenentatge, i en totes les professions el moment àlgid és aquell en el qual la monja o el monjo recita o llegeix els seus vots, la majoria de vegades escrits en una carta decorada o il·luminada que es presenta a la comunitat i que restarà custodiada al monestir per sempre més: és la carta de professió. Tot seguit té lloc la vestició i en alguns casos fins i tot una gran festa pública.

Paraules clau

Carta de professió, Monestir de Sant Daniel, Agustins, Clarisses, Germanes de St. Josep (Maria Gay).

Abstract

The religious communities in Girona have varied greatly over the centuries, but one thing they have in common, even today, is the investiture ceremony when novices are fully integrated into these communities. The culmination of the ceremony is the profession of the vows, which in most cases are written in a specially decorated letter, known as the profession of faith letter, and which is then presented to the community to be kept in perpetuity. The new monk or nun then receives the habit and, in some cases, this is followed by a large public celebration.

Key words

Profession of faith letters, Monastery of St Daniel, Augustine monks, nuns, Benedictine, Poor Clares, Sisters of St. Joseph.

El nombre de comunitats religioses a la ciutat de Girona ha anat variant al llarg dels segles; les diferents guerres, epidèmies i exclaustracions que han viscut han fet que les comunitats que aquí s'albergaven canviessin o

¹ Aquest text s'emmarca en el desenvolupament del projecte HAR2011-28773-C02-02, "La política de lo simbólico en la historia y en la historia del arte. Creadoras de lenguaje histórico en dos períodos de transición: S. XIV-XXI" del Ministerio de Economía y Competitividad.

fins i tot desapareguessin i se'n creessin de noves.² Aquest és un fet comú en la història, però alhora fa que la documentació que conservem sigui molt desigual per a cadascuna d'aquestes comunitats que viuen o han viscut aquí, i quan parlem de les cartes de professió ens adonem que és un tipus de font històrica que en la majoria de casos s'ha perdut. És per aquest motiu que no podem pretendre elaborar un catàleg prou acurat de cartes de professió de les comunitats de Girona. Per tant, al llarg de les properes pàgines intentaré tan sols apropar els lectors a un dels moments més importants en la vida de les monges i els monjos, el moment de la seva professió, i oferir només una pinzellada del que van ser, com van ser i són encara avui les cartes de professió.

* * *

La carta de professió és el document que elabora el futur monjo o la futura monja i que llegeix en el moment que passa a formar part oficialment de la comunitat monàstica. Aquest moment té lloc en una cerimònia pública, en la qual pren els seus vots: la professió.³

Però per arribar a ser monja o monjo abans s'han de complir certs requisits i passar per diversos estadis d'aprenentatge.⁴

1) El postulat, obligatori sobretot, però no només, per a aquells o aquelles menors d'edat.

2) El noviciat, d'un a dos anys de formació espiritual en els quals es pot abandonar el convent si es veu que aquesta no és la seva veritable vocació.

3) La professió temporal, període d'un a tres anys durant els quals la monja o el monjo fa els seus vots; una vegada transcorregut aquest període pot abandonar definitivament la vida del convent o bé fer la professió solemne.

4) La professió de vots perpetus o professió solemne, en la qual té lloc no només la promesa dels vots sinó també la vestició de la monja o el monjo com a membre de la comunitat.

² GIRONELLA. A., 2005.

³ La professió no sempre es feia dels vots perpetus, podia ser una professió temporal, d'entre un i tres anys, en la qual es feien els vots menors (o simples) i, un cop transcorregut aquest temps, es feia la professió solemne, ara sí amb la promesa dels vots perpetus. Coneixem diversos exemples de professions temporals documentades al Monestir de St. Pere de les Puelles de Barcelona.

⁴ Els estadis d'aprenentatge i maduració de la vocació són els mateixos per a totes les comunitats monàstiques, tot i que pot variar la durada de cadascun dels períodes d'aprenentatge segons cada comunitat i època.

Arribar fins aquest moment no sempre és un camí fàcil i, un cop es pren la decisió definitiva de fer la professió solemne, s'han de seguir encara una sèrie de protocols. Es requereix l'aprovació de l'abat o l'abadessa, després d'una o més entrevistes amb la novícia o el novici, i l'acceptació per part de la resta de la comunitat, després d'una reunió en la qual l'aspirant sollicita ser admès o admesa definitivament per la comunitat. Un cop aprovada aquesta petició es demana també l'aprovació al Bisbe de la Diòcesi, al qual s'adreça una petició formal per escrit.

La documentació de les comunitats gironines resultant d'aquest llarg procés la podem trobar a l'Arxiu Diocesà de Girona, on es custodien algunes peticions al Prelat, formades per una carta de sollicitud i els certificats de baptisme i de comunió, com a documentació adjunta. Es conserven les sollicituds de professió de les comunitats gironines des de 1879. Aquestes varien segons la comunitat sollicitant; les monges benedictines de St. Daniel i les de St. Josep, més conegudes com Josefines o també com a Butinyanes, elaboren una carta de sollicitud escrita per l'abadessa responsable de la comunitat. Aquestes sollicituds tenen en comú no només que recullen el nom de l'aspirant, sinó també l'esment de l'aprovació de la comunitat i una súplica d'autorització a la professió de la novícia. En presentem un exemple real:

“Ilmo. Señor Obispo

Habiendo la pretendiente (nom) sido juzgada apta para nuestro Instituto en junta de consultoras habida a este objeto, suplicamos a S[u] S[ñoría] se digne concedernos autorización para que se le imponga nuestro santo hábito el día (número - mes), gracia que se promete la suplicante Superiora de las Josefinas

Isabel Maranyes.

Gerona, 12 abril de 1882”⁵

Les Beates i les Caputxines, en canvi, elaboren una carta escrita per la pròpia novícia la qual consta d'un encapçalament amb les dades de la futura professa: nom, estat civil, edat, lloc de naixement i referències familiars (nom i lloc de naixement dels pares), la certificació de l'admissió per la comunitat i una súplica d'aprovació a la professió, tal com es mostra en l'exemple següent:

⁵ ADG. Professions. Carta de sor Narcisa Frou i Vent, 1882. Monja josefina.

“Ilmo. y Reverendísimo Sr.

(Nom de la novícia) soltera, natural y vecina de Gerona con el más profundo respeto a V[uestra] S[eñoría] I[lustrísima] expone: Que sintiéndose con verdadera vocación para entrar de novicia y en un día profesar en el Convento de Monjas Capuchinas de esta Ciudad, varias veces se ha apensionado con la R[everenda] M[adre] Abadesa pidiéndole la recibiera en el mundo de sus hijas. Atendidas las repetidas instancias de la pretendienta, y que solo por amor a Dios y salud de su alma deseaba entrar para ser esposa de Jesucristo, la R[everenda] M[adre] Abadesa después de haberla examinado y notificado las cosas duras y ásperas u demás necesario, que deberá guardar según las Reglas de dicha religión, para que después no pueda alegar ignorancia, accedió a sus santos deseos; mas como la R[everenda] M[adre] Abadesa no puede sin la correspondiente licencia del Diocesano recibirla en su Convento, a V[uestra] S[eñoría] I[lustrísima] rendidamente suplica se digne conceder a la exponente el debido permiso para entrar de novicia y profesar en su día en el Convento de Monjas Capuchinas de esta Ciudad, y autorizar a la R[everenda] M[adre] Abadesa para verificarlo. Así lo espera obtener de la reconocida justificación de V[uestra] S[eñoría] I[lustrísima] en Gerona a los 4 de setiembre de 1879.

(Signatura de la novícia)⁶

L'autorització del bisbe la trobem sempre al marge de la carta, amb indicació de la data d'aprovació i de la seva signatura.

A banda de les qüestions formals de l'Església, també es consideren una sèrie de requisits entre la família i el convent: dots, renúncies a la seva legítima herència per complir amb el vot de pobresa, malgrat que pot gaudir de l'usdefruit per a sosteniment de la comunitat, i, en cas que l'herència es rebí després de la professió s'ha de cedir a favor del convent.

En el cas de les comunitats benedictines, com Sant Daniel, els ritus de la cerimònia de professió es conserven encara tal com van ser establerts per Sant Benet: es mantenen els vots solemnes de guardar estabilitat, reconversió de costums per dur vida cenobítica, comunitària i d'obediència. Durant la cerimònia se li treu el vel blanc a la novícia i se li posa el vel negre com a monja professa; i es manté també la petició escrita i firmada per la pròpia novícia, és a dir, es fa la presentació de la carta de professió durant la cerimònia. Precisament al Monestir de Sant Daniel es conserva un cerimonial del segle XVIII on es descriu cada part d'aquest ritual, en el qual la música també hi tenia un paper destacat, fins al punt que, en aquella l'època,

⁶ ADG, Professions II, Carta de Sor Enriqueta Tena, 1879. Monja caputxina.

les famílies més nobles encarregaven composicions especialment per a la professió de les seves filles.⁷

Tal com la Regla de San Benet esmenta, unes setmanes abans de professar, la novella o novícia pot començar a dibuixar i decorar la carta, sempre pel recte, o bé demanar a una altra monja que la hi decori. En aquest cas, és difícil determinar si la novícia explícita quina decoració vol o la deixa escollir a la monja que decora la carta.⁸ Passada aquesta setmana d'exercicis, es procedeix a la cerimònia, en la qual la monja o el monjo realitza els vots perpetus i presenta la seva carta de professió davant l'altar. Les professions són enregistrades en el llibre de vestidures, professions i òbits de la comunitat, on hi trobem la data d'entrada de la monja o monjo en aquesta, la data de la professió i, a vegades, també una petita biografia i la data de mort, tot i que és més habitual escriure aquesta al llibre de necrologies.

Malgrat que les cartes de professió han anat variant formalment al llarg dels segles, no ha variat tant la seva fórmula. La majoria de les cartes de professió que es conserven segueixen un ordre o estructura similar, tant a Catalunya com en els grans monestirs d'Espanya: Santa Maria de las Huelgas, el Monestir de les Bernardes d'Alcalá de Henares, les religioses cistercenques de l'abadia de Santa Ana de Màlaga, en són alguns exemples.

L'estructura de l'escrit és molt senzilla, es tracta d'una diligència en la qual la nova monja o monjo deixa les seves dades personals com a testimoni de la professió: nom i cognoms i, en alguns casos, també els noms dels pares, lloc de naixement o de residència i l'edat en el moment de professar. Tot seguit apareix la promesa dels vots a diverses advocacions, entre les quals sempre apareixen Déu i la Verge Maria, variant el nom del sant al

⁷ Actualment el Servei d'Arxius de la Federació de monges benedictines de Catalunya (SAF) està fent un gran esforç de recuperació i estudi del patrimoni musical conservat als seus arxius. Al llarg del 2015 s'han fet dues representacions dels *Sponsa Christi*, on es representa la vestició i professió d'una de les seves monges del segle XVIII amb una audició de cant gregorià formada per peces dels segles XV al XVIII, extretes dels cantoral conservats als arxius del SAF.

Referent a la música que algunes famílies benestants encarregaven per a la professió de les seves filles, podem trobar alguns exemples conservats a l'Arxiu Diocesà de Girona.

⁸ Tal com podem veure a l'obra de CAMACHO, R., 2004. En aquest sentit podem fer referència a la decoració de diverses cartes de l'abadia de Santa Ana de Màlaga, algunes de les quals han estat decorades per mans alienes a la professa i d'altres, fins i tot, per mans alienes als murs de l'abadia cistercenca.

qual s'encomanen segons l'orde o segons quin sigui el patró o patrona del monestir o convent i, per últim, també a tots els sants i a l'abat o l'abadessa pertinent. Aquests documents són signats per la o el titular. En alguns casos trobem una diligència escrita al recte, realitzada uns dies després, i que solen signar l'abadessa o l'abat, la priora o el prior i un tercer membre de la comunitat, normalment d'edat avançada. Aquestes cartes es dipositen per sempre al monestir.

Com exemples citaré les següents fórmules: la fórmula benedictina, perquè sembla que és la base sobre la qual altres comunitats acaben fent-ne variacions; la fórmula de clarisses i franciscans, perquè són comunitats que empen fórmules molt properes a la benedictina; i l'agustina perquè és l'únic exemple masculí que conservem als arxius de Girona.⁹

La fórmula benedictina segons les constitucions de 1615 de la congregació benedictina, claustral, tarraconense i cesaraugustiana és aquesta:

“En el nom de nostre Senyor Jesucrist. Amen.

L'any del naixement del mateix senyor Jesucrist, en el dia (número) del mes (nom del mes).

Jo (nom) filla de (localitat), i Diòcesi (nom de la diòcesi) prometo la meua estabilitat, i conversió dels meus costums, i obediència segons la Regla del Pare Sant Benet davant de Déu, i de tots els sants, les relíquies dels quals es guarden en aquest monestir de la Diòcesi (nom de la diòcesi) en presència de la Molt Il·lustre Senyora Abadessa del mateix monestir, i sota la Congregació Benedictina, Claustral, Tarraconense, i Cèsaraugustana. En fe del qual firmo aquesta petició amb la meua pròpia mà el dia sobre dit.”¹⁰

En observar les cartes dels agustins de Girona, podem veure com efectivament, la fórmula de la carta es dirigeix també a Déu i la verge Maria, al pare de l'orde, Sant Agustí, i a tots els sants, igual que hem vist a la fórmula benedictina:

⁹ AHMG, Recull de fulls manuscrits dels segles XVII i XVIII. Núm. 873.

¹⁰ In nomine Domini nostri Jesu Christi. Amen.

Anno a Nativit[ate] Eiusdem Milesimo etc. die [...] mensis [...]

Ego N. de tali loco, et diocesis. Promitto stabilitatem meam, et conversionem morum meorum, et obedientiam, secundum regulam sancti Patris Benedicti, coram Deo, et omnibus sanctis, quorum reliquiae habentur in hoc Monasterio. N[omen] diocesis. N. In praesentia domini N. abbatis eiusdem monasterii, et sub congregatione N. In cuius rei fidem hanc petitionem manu propria scripsi die quo supra.

“En el nom de nostre Senyor Jesucrist. Beneït. Amen.

(Data)

Jo germà (nom del monjo, nom dels pares i lloc de pertinença).

Faig professió solemne i espontània i prometo Obediència a Déu omnipotent, i Beata Maria sempre Verge, i al nostre sant Pare Agustí, i vostè Reverend Pare Germà (nom de l'abat) del convent del Sant Pare nostre Agustí, de la ciutat de Girona, del Vice-Reverendíssim Pare Mestre (nom del mestre de noviciat), (nom del Prior) Prior General d'aquesta orde i successor de la seva Canònica, en transició de viure Sense Propi i en Castedat segons la Regla del Nostre Sant Pare Agustí fins la mort, en nom del meu decòrum i fidelitat subscript el dia [número] i any [número].

(Signatures del profés, el Prior i el sub prior)¹¹

La fórmula de les clarisses la prenem de la normativa d'Inocenci IV, el 1247, en la qual s'incorpora com a gran novetat la fórmula de professió específica per a les clarisses, abandonant definitivament la menció de la regla de Sant Benet en la professió monàstica i substituint-la per la de Sant Francesc, aprovada per butlla pontificia el 29 de novembre de 1223.¹²

"Jo, sor (nom), prometo a Deu i a la benaventurada sempre verge Maria i al benaventurat Francesc i a tots els sants, guardar perpètua obediència segons la Regla i Forma de vida donada a la nostra orde per la seu apostòlica, vivint tot el temps de la meua vida sense propi i castedat"

Com deixa palès la fórmula de les monges benedictines, la carta sol ser escrita per la novícia, tot i que, en el cas que la monja sigui analfabeta, pot

¹¹ In nomine Domine Nostri Iesu Christi. Benedicti. Amen.

Anno a Nativitate Domini Millesimo sexcentesimo vigesimo quarto die vigesima secunda Mensis octobris.

Ego frater Raphael Gariga filius Raphaelis Gariga et Margarita Artias legitime uxoris ville de Lloredo diocesis gerundensis. Facio solemnem et spontaneam professionem et promitto Obedientiam Omnipotentem Deo, et Beate Maria semper Virgini, et Beato Patri nostro Augustino, et tibi reverendo Patri frati Petrus Tapia ori meum conventus Sanctis Patris nostri Augustini Civitatis Gerunde Nomine, ac Vice Reverendissimi Patris Magistri Pater Hieronimus Rigolieces Cornetanus Prioris Generalis iusdem ordinis et suciesorum (?) eius Canonice ni transitum et livere Sine Propio et in Castitate secundum Regulam Sancti Patris Nostri Augustini usque mie mortem, in decorum omnium fideite nomen meum subscripsi die et anno supradicto.

Frater Raphael Garriga

Frater Petrus la[...] Prior

Frater Nicolaus Domenech Subprior

¹² JORNET, N, 2007.

copiar la fórmula o bé que una altra germana realitzi per ella l'escrit; aquesta altra monja sol ser la mestra de novelles.¹³

Però deixant l'estructura formal, trobem diferents tipologies de cartes segons les seves característiques externes. Des dels segles XVI-XVII es caracteritzen per conjugar text i decoració, a vegades poc convencionals, en un únic pla, quedant freqüentment disminuït el primer per l'expressió i la vistositat plàstica de la segona, ja que la decoració sol ser molt rica. L'escrit mai ocupa el total del full, normalment la caixa d'escriptura ocupa només una part perquè generalment estan decorades amb orles plenes de motius vegetals, animals o geomètrics, o bé de motius religiosos o figuratius d'àngels, sants o verges, o d'estructures arquitectòniques, etc. La carta la decorava la mateixa monja o una altra germana de la comunitat, almenys fins a l'aparició i expansió de la impremta, moment en el qual es creen models o plantilles amb la decoració preparada i on només cal escriure la carta en si, és a dir, la fórmula. En el cas de les comunitats gironines, no he trobat cap evidència de la utilització de cartes d'impremta en les quals només s'hagi hagut d'omplir el text, però en algunes comunitats espanyoles sí que s'ha donat el cas, com per exemple al Convent cistercenc de Santa Ana de Màlaga, on trobem la carta de sor Juliana de San Benito, que al peu té una nota escrita amb la mateixa tinta que el dibuix i el text i que diu: "*Joseph de Ayala lo delineó el 24 de octubre de 1669 años*".¹⁴ També s'han trobat cartes en les quals la decoració s'havia fet amb *collage* de retalls de revistes i fotografies.¹⁵

Les cartes que es conserven al Monestir de Sant Daniel són totes del s. XX, a excepció de la carta de Brunisenda d'Empúries (ca.1300). En aquella època encara no es decoraven les cartes de professió (o es decoraven de forma molt primària). Les cartes del s. XX sí són decorades, però no es poden donar a conèixer per la llei de protecció de dades de caràcter personal. L'Església només deixa publicar dades de 100 anys enrere. Per tant, no podem donar a conèixer cap carta d'aquesta comunitat. En canvi, si ens fixem en el monestir de Sant Pere de les Puelles de Barcelona, una altra comunitat benedictina i, en aquest cas, prou propera, on es conserven cartes de professió des de l'època medieval, podem afirmar que la decoració plàstica de les cartes de

¹³ Quan diem que la monja podia "copiar" la fórmula, en realitat el que feia era dibuixar les lletres de la fórmula.

¹⁴ CAMACHO, R, Op. Cit. Pàg. 729, nota 22.

¹⁵ COLOM, C, i S. CORTÉS, 2009.

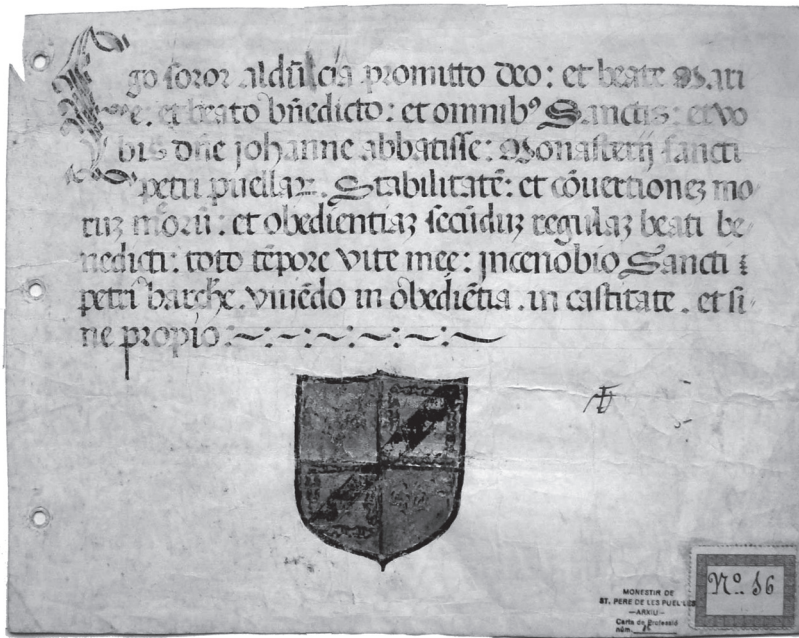


Figura 1. Carta de professió de Sor Aldúncia, s. XV. Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puelles, Barcelona.

professió ha anat evolucionant notablement des dels segles XIV i XV, quan trobem cartes amb lletra capital, algunes també amb la caixa d'escriptura delimitada per garlandes o greques, o fins i tot amb l'heràldica a la part inferior. Mostrem la Carta de Sor Aldúncia (s. XV) (fig. 1), un dels pocs exemples que es conserven.¹⁶ Però, sens dubte, el moment culminant de la decoració el trobem en el segle XVII, moment en el qual s'afegeixen imatges de sants a l'orla que delimita la caixa d'escriptura.

Aquesta decoració es torna més complexa al llarg dels dos segles posteriors per a tornar a una línia més senzilla al segle XX. Llavors, les cartes son més variades i es van combinant cartes d'una línia més depurada amb cartes d'imatges com les dels segles XVII i XVIII. D'aquesta època són precisament les Cartes dels Agustins de Girona que es conserven a l'Arxiu Històric Municipal, la majoria sense decoració, algunes amb orla o heràldica

¹⁶ AMSPP, Carta de Sor Aldúncia, s. XV. Carta de professió, núm. 16. © SAF.

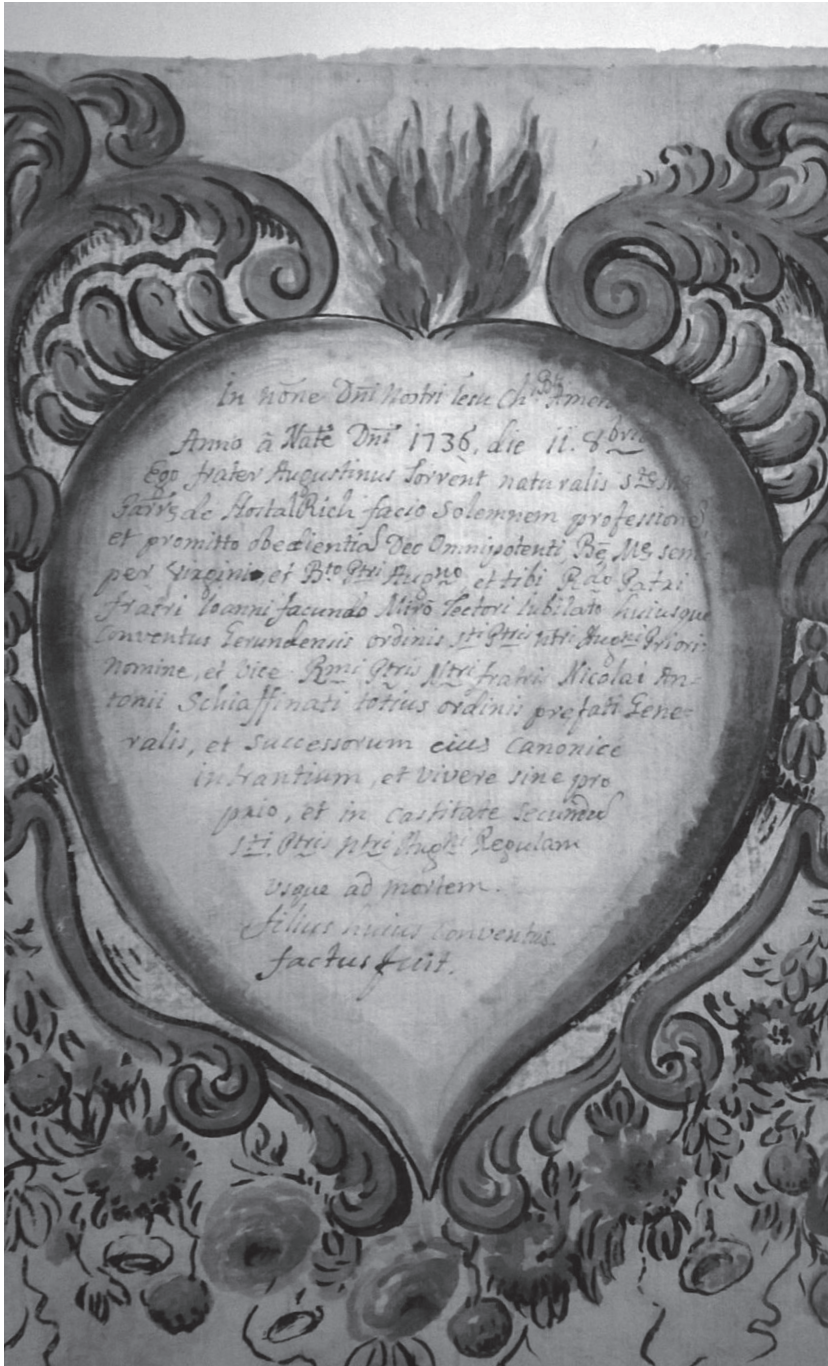


Figura 2. Carta de professió del germà Agustí Torrent (convent de Sant Agustí), 1736. Arxiu Històric Municipal de Girona.



Figura 3. Carta de professió del germà Thomas Bernat (convent de Sant Agustí), 1786. (Detall). Arxiu Històric Municipal de Girona.

canònica, com la carta de fra Pere Bofill, que està decorada només per una orla monocroma. Entre les cartes conservades en trobem només dues amb decoració policroma: la de fra Agustí Torrent (fig.2), decorada amb un Sagrat Cor; i la de fra Tomàs Bernat, que conté la imatge de St. Agustí donant almoïna als pobres¹⁷ (fig.3).

* * *

No voldria acabar aquest esbós sobre les professions de les comunitats gironines sense fer esment d'una comunitat singular ja que, a diferència de les comunitats que hem anat analitzant, no la formen monges contemplatives sinó vetlladores. Les Germanes de St. Josep (de Maria Gay) són una comunitat jove, fundada el 1870, i tot i que el primer reglament és de 1872 i era provisional, les primeres professions no es van celebrar fins al 1886. A més, la fórmula que fan servir a les professions ha variat en cadascuna de les seves constitucions des de 1911, any de les primeres constitucions d'aquesta comunitat.

¹⁷ Carta de professió de fra Pere Bofill. 27 de juny de 1642; Carta de professió de fra Agustí Torrent. 2 d'abril de 1736; Carta de professió de fra Thomas Bernat. 5 d'agost de 1786. AHMG, Recull de fulls manuscrits dels segles XVII i XVIII, núm. 873.

Aquestes variacions formals són petites; les professions que més varien són les de les constitucions de 1984 i de 2012, ja que ambdues esmenten la comunitat de religioses de Sant Josep de Girona, i a l'última fins i tot nomenen la fundadora, Maria Gay. Però el més sorprenent és que les professes no deixen la professió per escrit, a diferència de les altres comunitats monàstiques, sinó que només en fan la lectura durant la cerimònia. Una setmana després es redacta una acta de professió en la qual s'esmenta el nom de totes les noves professes i la signen l'abadessa, la mestra de novelles i totes les monges que han professat el dia assenyalat.

BIBLIOGRAFIA

- ÁLVAREZ, C. (2000): *Cartas de Profesión. Su valor decorativo y documental*, "Memoria ecclesiae", núm. 26, p. 493-502.
- BURTON, J. i K. STÖBER, (ed.) (2015): *Women in the Medieval Monastic World*. Ed. Brepols Publishers.
- CAMACHO, R. (2004): *Las cartas de profesión del Convento del Císter de Málaga: Un documento entre la devoción, el derecho y el arte*, a CAMPOS F.J. (coord) «La clausura femenina en España : actas del simposium: 1/4-IX-2004», Vol. 2, págs. 717-740.
- COLOM, C. i CORTÉS, S. (2009): *Les cartes de professió del Monestir de sant Bartomeu d'Inca*, a "9es jornades d'estudis locals", núm. 8, p. 91-100.
- GIRONELLA, A. (2005): *Girona: convents i monestirs segles X-XIX*. Ajuntament de Girona, Girona.
- GIRONELLA, A. (2010): *El Monestir de Sant Daniel, Girona: mil anys de vida a la vall*. Ajuntament de Girona, Girona, Fundació Abertis, Barcelona.
- GONZÁLEZ, M. V. (1997): *Aspectos gráficos y visuales de las cartas de profesión monásticas*, a "Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita", núm. 4, Universidad de Alcalá, p. 67-78.
- JORNET, N. (2007): *El monestir de Sant Antoni de Barcelona: l'origen i l'assentament del primer monestir de clarisses a Catalunya*, Abadia de Montserrat, Barcelona.
- LINAGE CONDE, A. (2008): *La vida de los monjes en la edad media*, Editorial Complutense, Madrid.
- MARCHANT, A. (2005): *Aproximación a la diplomática eclesiástica a través de la documentación conventual: las cartas de profesión de la abadía cisterciense de Santa Ana en Málaga*, a "Boletín de la Sociedad Española de Ciencias y Técnicas Historiográficas", 3, p. 319-330.
- MARCHANT, A. (2010): *Aproximación a la diplomática eclesiástica a través de la documentación conventual: las cartas de profesión de la abadía cisterciense de Santa Ana en Málaga*, CEDMA, Málaga.
- MASSOLIVER, A. (1979-1981): *Història del monaquisme cristià*, Abadia de Montserrat Barcelona (Col. El Gra de blat, vols. 19, 28 i 30).
- MUÑOZ FERNÁNDEZ, A. (1989): *Las Mujeres en el cristianismo medieval: imágenes teóricas y cauces de actuación religiosa*, Asociación Cultural Al-Mudayna, Madrid (Col. Laya, 5).